

IMPORTANȚA ȘTIINȚIFICĂ A MEMORIILOR ÎN CERCETAREA TRECUTULUI: CAZUL DEPORTĂRIILOR DIN RSS MOLDOVENEASCĂ (1941, 1949 ȘI 1951)

Anatol Petrencu*

Abstract. *The scientific restoration of memoirs belonging to individuals exposed to political repression by the Soviet power, especially with respect to the deportation of families from the Moldavian Soviet Socialist Republic to Siberia and North Kazakhstan (in 1941, 1949 and 1951), brings an important contribution in order to understand the tragic truth about our people's fate. Without the memoirs of those who have suffered during the years of totalitarianism, this history is uncomplete and incorrect. The memoirs of those deported reveal essential elements concerning the reasons of deportation, their living, working and schooling conditions during the deportation etc. They are also defining documents as regards the return of the deported persons from the detention places to their home places.*

Keywords: Bessarabia, communist regime, deportations, Siberia, traumatic memories.

ACTUALITATEA TEMEI

În pofida faptului că există suficientă literatură consacrată importanței memoriilor unor categorii de oameni sau grupuri sociale ori etnice, ale unor personalități de vază (deosebite) etc.¹, în ciuda faptului că funcționează cu succes instituții solide, ce se ocupă cu istoria orală², totuși uneori mai auzim/citim opinii sceptice, referitoare la locul și importanța eforturilor, deloc ușoare, în adunarea, publicarea și utilizarea memoriilor.

---

* Prof. univ., dr. hab., Universitatea de Stat din Moldova; membru de onoare al Academiei Oamenilor de Știință din România; email: anatol_petrencu@yahoo.com.

¹ Vezi, de pildă, Doru Radosav, *Istoria din memorie. Încercări de istorie orală*, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2016, 403 p.

² Drept exemplu poate servi Institutul de Istorie Orală, care funcționează în cadrul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, fondat la inițiativa profesorilor Pompiliu Teodor și Doru Radosav, în 1997. „Cercetările de istorie orală au în atenție, cu precădere, acea parte din istoria contemporană care oferă posibilitatea interviuării martorilor oculari sau a urmașilor acestora (...). Sub aspect metodologic, istoria orală nu oferă doar instrumentele pentru recuperarea trecutului recent, ci și o grilă de interpretare și analiză a documentelor scrise ...”. Vezi *Institutul de istorie orală*, pe site-ul <https://www.istoriaorala.ro/> [accesat la 22 noiembrie 2018].

„Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, tom LVIII, 2019, p. 271–277

SCOPUL INVESTIGAȚIEI

Scopul acestui articol³ este de a arăta importanța memoriilor supraviețuitorilor deportărilor din RSS Moldovenească în Siberia sau nordul Kazahstanului, în anii 1941, 1949 și 1951.

De la bun început, vom sublinia că istoria nu se reduce doar la memorii, oricât de corecte ar fi ele. Am considerat, însă, că istoria poate fi prezentată adecvat numai atunci când cercetătorul utilizează toate sursele de care dispune, iar între acestea, cele de istorie orală își au locul și importanța lor. Mărturisirea oamenilor, completate cu documente din arhivele de familie, cu imagini ale timpului și locului dat, cu alte dovezi materiale și, bineînțeles, cu dosarele din arhivele instituțiilor statului, contribuie esențial la înțelegerea mai clară a istoriei noastre.

SURSE DOCUMENTARE

Ca surse documentare ne-au servit cele cinci volume din seria *Arhivele Memoriei*, elaborate în cadrul Programului de Stat, *Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească în perioada anilor 1940–1941, 1944–1953*⁴. În unele cazuri am utilizat memoriile publicate de deportați, precum și memoriile supraviețuitorilor deportării/deportărilor, aflate deocamdată în manuscrise.

³ Comunicarea a fost prezentată în data de 23 noiembrie 2018, în cadrul Conferinței științifice internaționale „Latinitate, romanitate, românită”, ediția a II-a, desfășurată la Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității de Stat a Moldovei din Chișinău, organizatori: Institutul „Eudoxiu Hurmuzachi” pentru românii de pretutindeni din București și Ministerul Educației, Culturii și Cercetării al Republicii Moldova din Chișinău, în colaborare cu Universitatea de Stat din Moldova – Facultatea de Istorie și Filosofie din Chișinău, Universitatea din Oradea – Facultatea de Istorie, Relații Internaționale și Științe ale Comunicării din Oradea, Centrul de Studii Interdisciplinare „Silviu Dragomir” Chișinău – Oradea și Centrul de Studii Transilvane al Academiei Române din Cluj-Napoca.

⁴ Ludmila Cojocaru (ed.), *Arhivele Memoriei. Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Memorii, documente, studii de caz. Vol. I: Cercetări realizate în localitățile din centrul Republicii Moldova*, tom I, Chișinău, Edit. Balacron, 2016, 336 p.; Elena Postică (ed.), *Arhivele Memoriei. Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Memorii, documente, studii de caz. Vol. II: Cercetări realizate în localitățile din sudul Republicii Moldova*, tom I, Chișinău, Edit. Balacron, 2016, 334 p.; Lidia Pădureac (ed.), *Arhivele Memoriei. Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Memorii, documente, studii de caz. Vol. III: Cercetări realizate în localitățile din nordul Republicii Moldova*, tom I, Chișinău, Edit. Balacron, 2016, 336 p.; Elena Postică (ed.), *Arhivele Memoriei. Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Memorii, documente, studii de caz. Vol. II: Cercetări realizate în localitățile din sudul Republicii Moldova*, tom II, Chișinău, Edit. Balacron, 2016, 336 p.; Lidia Pădureac (ed.), *Arhivele Memoriei. Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Memorii, documente, studii de caz. Vol. III: Cercetări realizate în localitățile din nordul Republicii Moldova*, tom II, Chișinău, Edit. Balacron, 2017, 336 p.

Iată câteva dintre cele mai importante „completări” ale „marii istorii”, ce reprezintă doar câteva contribuții ale „micii istorii”, adică ale istoriei orale.

GOSPODĂRIA PERSOANELOR DEPORTATE ÎN 1941

Ceea ce putem afla inedit de la persoanele intervievate se referă, în primul rând, la motivele deportării, între acestea fiind gospodăria/averea celor deportați. Examinând mărturisirile intervievaților, constatăm că motive reale pentru deportare, în unele cazuri, au fost suprafața pământului aflat în posesia oamenilor, uneltele de muncă, imobilele, folosirea muncii altor persoane, înțeleasă de sovietici ca „exploatare a muncii omului de către om”, dar au mai existat și considerente strict utilitare sau de răzbunare.

Primarul din Căușeni, Alexandru Fedeleş, a făcut studii preuniversitare; vorbea limbile română, germană, rusă și franceză. În 1932, împreună cu un consătean, Sava Vrabie, Alexandru Fedeleş a făcut studii de agronomie în Franța. Din păcate nu s-au păstrat documente din anii săi de studii în Franța. Revenind în Căușeni, Alexandru a lucrat ca agronom, s-a ocupat cu cultivarea viței-de-vie și a pomilor fructiferi. În toamna anului 1940 autoritățile sovietice de ocupație l-au condamnat la cinci ani de lagăr, trimițându-l în regiunea Arhanghelsk, unde a și murit peste câțiva ani.

Din memoriile domnului Erimia Fedeleş, feciorul lui Alexandru, cităm:

„Familia noastră a avut șase *deseatine*⁵ de pământ, dintre care o deseatină și jumătate era viță de vie altoită. Noi aveam casă bună, poiată, în care puteam ține o pereche de boi, o pereche de cai, câteva oi. Aveam iaz, o fântână; era o frumusețe de gospodărie. Nu departe de gospodărie, bunelul și tata au sădit o pădure. Din pădure luam *harage*⁶ și *mlajă*⁷ pentru legatul viței de vie. În fiecare toamnă, cu o căruță specială, trasă de un cal, tata ducea strugurii la vânzare, la comercianții evrei din Căușeni. Am avut două beciuri, unul mai mare; în timpul războiului, în 1941, apoi în 1944, în beci s-au adăpostit șase familii. Am avut *poloboace*⁸ pentru vin, mult inventar agricol: teascuri, mașină de bătut popușoi, plug cu două tăișuri, *boroană*⁹, tot ce trebuia pentru prelucrarea pământului.”¹⁰

Cu o anumită rezervă, am putea spune că gospodăria familiei Fedeleş era una de fermier. Astfel de gospodării erau și în celelalte localități rurale din Basarabia,

⁵ *Deseatină*, măsură de suprafață în Rusia, de 1,092 hectare.

⁶ *Harage*, corect *haragi*, pari lungi pentru susținerea viței de vie, a fasolei etc.

⁷ *Mlajă* (conform DEX), arbust cu ramurile flexibile, cenușii sau verzi, cu frunzele lanceolate, puțin ondulate și acoperite cu peri mătăsoși, care crește mai ales pe malurile și pe prundișurile râurilor; răchită.

⁸ *Poloboc*, butoi de 120–150 de litri.

⁹ *Boroană*, grapă cu dinți de fier sau de lemn.

¹⁰ *Au pătimit părinții primarului, familia lui, copiii lui și chiar nepoții. Cazul Alexandru Fedeleş, Căușeni*, în Anatol Petrencu, *Teroarea stalinistă în Basarabia. Studii, documente, memorii*, Chișinău, Tipografia Balacron, 2013, p. 103–104.

ai căror proprietari au fost aleși primari. Anume ei, în mod special, au fost deportați în Siberia în vara anului 1941.

CONDIȚIILE DEPORTĂRII DIN 1941

Deportarea basarabenilor în noaptea de la 12 spre 13 iunie 1941 a avut o trăsătură specifică: au fost ridicate familiile în prezența obligatorie a soțului; în cazurile în care, din varii motive, capul familiei nu era acasă în momentul deportării, familia nu a fost deportată. În plus, după trecerea Nistrului, bărbații au fost separați de familii.

Vasile Caterev, deportat în 1941 din satul Olănești, raionul Ștefan Vodă, în regiunea Aktiubinsk, Kazahstan, confirmă specificul deportării basarabenilor din iunie 1941: la scurt timp după trecerea Nistrului, bărbații au fost separați de soții și copii și trimiși în eșaloane separate.

„Pe noi [adică mama și copiii, A.P.] ne-au dus cu *tovarnâi*¹¹ câte două familii într-un vagon, dar pe bărbați *otdelino*¹² într-un eșalon. Pe tata l-au dus într-o parte, iar pe mama cu trei copii în altă parte. Ne-au despărțit. Pe bărbați i-au luat în Sverdlovsk. Tata a murit acolo, în Sverdlovsk. [Aproape] toți [bărbații deportați din RSSM, A.P.] au murit acolo. N-a mai știut nimeni de ei. Și-au bătut joc de ei, au murit de foame, de frig, atunci, în 1941 ...”.

Iar dintre foarte puținii supraviețuitori ai lagărului din Sverdlovsk, continuă Vasile Caterev, „cine au venit de acolo, trei ani au mai trăit, au murit repede”¹³.

DESCRIEREA LOCULUI DEPORTĂRII, A LOCULUI DE TRAI, A CONDIȚIILOR DE MUNCĂ ȘI ATMOSFERA INTERUMANĂ DE ACOLO

În memoria intervievatului Vasile Caterev, kazahii nu sunt oameni răi. Mai răi erau *haholii* (ucrainenii). Citez din spusele lui Vasile Caterev:

„Nu prea ne-au avut la inimă ... Chiar de la început ne-au zis «*kulaki*»¹⁴. Pe mine mă băteau; aveam trei ani și nu ieșeam afară, ședeam mai mult în casă și mă uitam pe fereastră cum se joacă copiii afară ...”¹⁵

Situația este confirmată și de alți memorialiști, ca de pildă Boris Vasiliev, în *Stalin mi-a furat copilăria*¹⁶, și alții.

În ce privește hrana, Vasile Caterev spune:

„Am tras foamete și încă cum am tras! Că atunci, în 1941, a început războiul¹⁷; în satele celea nu era nici de foc, nici mâncare. Case ne-au dat, fără uși, fără

¹¹ *Tovarnâi*, în rusă, tren marfar.

¹² *Otdelino*, în rusă, separat.

¹³ Manuscris, în *Arhivele Memoriei*, vol. III, tom. 3, în curs de apariție.

¹⁴ *Kulak*, în rusă, chiabur, echivalent al „dușmanului poporului”.

¹⁵ Manuscris, în *Arhivele Memoriei*, vol. III, tom. 3, în curs de apariție.

¹⁶ Boris Vasiliev, *Stalin mi-a furat copilăria*, Chișinău, Grupul Editorial Litera, 2012, p. 123.

¹⁷ La 22 iunie 1941 a început războiul germano-sovietic.

ferestre. Mama mai muruia, mai punea o bucată de sticlă, și apoi se găsea *hoziaenul*¹⁸ și ne dădeau altă casă.”

Sau domnul Pavel Boian, deportat din satul Carahasani, raionul Ștefan Vodă, în 1949, în regiunea Kurgan, își amintește:

„Câtă foame am tras, câtă vrei, mai ceva ca în 1946. Aici [adică acolo, în Siberia, A.P.] uneori nu mâncam cu săptămânile; mai fierbeam câte un cartof, că de foc era cu ce face focul, și dintr-un cartof te umflai. Foamete a fost în primii ani. După aceea a fost mai ușor, după moartea lui Stalin...”¹⁹.

SITUAȚIA SPECIFICĂ DUPĂ CEL DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL (IMPOZITAREA EXCESIVĂ A FAMILIILOR ÎNSTĂRITE ȘI ALCĂTUIREA LISTELOR NUMIȚILOR „CHIABURI”)

După încetarea războiului (1945), o parte din persoanele deportate în 1941 au fost eliberate și s-au întors la locul de baștină. Dar bucuria revenirii nu a fost de lungă durată. Chiar rudele lor apropiate se temeau să se întâlnească, să discute cu foștii deportați.

Polina Arpentii, născută în 1923, Carahasani, raionul Ștefan Vodă, a fost deportată de două ori, în 1941 și 1949. Bunelul ei a fost primar în Carahasani, fiind deportat cu familia în 1941. Iată ce spune ea despre tatăl său, Serafim:

„[În 1946] El a venit în Olănești, la mama. Era foarte slab și toate rudele mamei se temeau de el ca nu cumva să-i închidă; oamenii deja aveau frică ...”²⁰.

Pavel Curoș, născut în 1935, în satul Șeptelici, raionul Soroca, povestește:

„Din 1945, de când mă țin minte, de când rușii [sovieticii] s-au reinstalat aici, în Basarabia, a început perceperea *postavcii*²¹, a *zaimurilor*²². Eu țin minte acele momente pentru că vorbeau părinții despre asta, despre situația creată. Țin minte că mama avea un teanc de *zaimuri*. În acei ani, de după război, desigur că erau greutăți mari și statul a recurs la împrumuturi de la populație. Împrumutul de stat a fost nelegitim pentru că percepătorii veneau la cei înstăriți, dar cereau bani și de la cei săraci. De la cei săraci, ce puteai lua? Și atunci autoritățile s-au concentrat asupra familiilor înstărite. Venea unul după altul: *zaim*, *zaim*, *zaim*, *postavcă* ... Percepătorii veneau și ziceau: «Dă *zaimul!*» Da de unde? Nu-i de unde. Ce au făcut părinții? S-au dus și au vândut vaca și au dat *zaimul*. Apoi au vândut calul și au dat *zaimul*, înțelegeți? A fost un dezastru extraordinar. Consider că a fost o crimă, comisă de autorități față de popor!”²³

¹⁸ *Hoziaen*, în rusă, stăpân, aici fostul proprietar al casei.

¹⁹ Manuscris, în *Arhivele Memoriei*, vol. III, tom. 3, în curs de apariție.

²⁰ *Ibidem*, p. 21 (manuscris).

²¹ *Postavcă*, din rusă, livrare obligatorie de produse către stat.

²² *Zaim*, în rusă, împrumut de stat de la populație.

²³ „Când ne-au deportat, plângea tot satul”, în: Ludmila Cojocar (ed.), *Arhivele Memoriei. Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Memorii, documente, studii de caz*. Vol. I: *Cercetări realizate în localitățile din centrul Republicii Moldova*, tom I, p. 276–277.

RIDICAREA DIN 5 SPRE 6 IULIE 1949

Este curios faptul că mai multe persoane ridicate în 1949 nu știau (și nu știu nici azi) motivul deportării.

Astfel, Maria Borisova, născută în 1930, deportată în 1949, din satul Purcari, raionul Ștefan Vodă, spune:

„Am fost deportați, dar nu știu de ce. Părinții n-au făcut niciun rău nimănui, au muncit ... După cum am înțeles atunci, tata n-a fost din bogătași mari, dar a muncit mult și a făcut căsuțe bune ... Am înțeles că vinovați au fost oamenii din sate. Unii pe alții s-au pârât, n-aveau ochi să se vadă, și numai pe noi ne-au dus, că în casele noastre au intrat și au făcut *selisovetul*²⁴. Bogătaș tata n-a fost, că nu avea pământ mult și era bolnav, și numai el știe cum s-a chinuit și a făcut casele celea bunișoare ...”²⁵

Domnul Ion Buzilă, născut în 1949, deportat în același an (pe când avea vârsta de numai o lună), afirmă:

„Nu știu de ce ne-au ridicat, pentru că n-am avut practic nimic, am avut un *bac*²⁶ de untură și un sac de făină de mămligă; au astupat locul cuiva ... Casa părinților era amplasată în centrul satului. (...) Trebuia în casa noastră să vină alții să trăiască. La noi a fost un procuror²⁷ ...”²⁸

LOCUL DE DESTINAȚIE (CONDIȚIILE DE TRAI ȘI MUNCĂ, DE OCROTIRE A SĂNĂȚII, DE EDUCAȚIE, LAICĂ ȘI RELIGIOASĂ, SOLIDARITATEA, DAR ȘI LIPSA DE COEZIUNE UMANĂ ETC.)

Polina Arpentî, citată deja, zice:

„Am trăit în Alga [regiunea Aktiubinsk]. Mereu eram [numită] «*docî vruga naroda*» («fiica dușmanului poporului»)»²⁹. Nici nu știți ce înseamnă asta!

În școală permanent ni se vorbea despre Pavlik Morozov și Zoia Kosmodemianskaia³⁰ și noi știam că tatăl meu era «*Vrag naroda, kulak, krovopieț*» (dușman al poporului, chiabur, băutor de sânge)³¹. Toate aceste cuvinte erau adresate părinților mei.

²⁴ *Selivsovet*, în rusă, consiliul local sovietic.

²⁵ Manuscris, în *Arhivele Memoriei*, vol. III, tom 3, în curs de apariție.

²⁶ *Bac* de untură, rezervor.

²⁷ Cn sensul: „în casa noastră a locuit un procuror.”

²⁸ Manuscris, în: *Arhivele Memoriei*, vol. III, tom 3, în curs de apariție.

²⁹ „*Docî vruga naroda*”, în rusă, „fiica dușmanului poporului”.

³⁰ Pavlik Morozov și Zoia Kosmodemianskaia, persoane-model în procesul de îndoctrinare comunisto-patriotică a școlii sovietice.

³¹ „*Vrag naroda, kulak, krovopieț*”, în rusă, „dușman al poporului, chiabur (adică exploator al muncii omului), băutor de sânge”.

Nu vă puteți închipui: noi trebuie să ne iubim părinții, să ne mândrim cu ei. Eu îi iubeam, pentru că erau excelenți, dar nu puteam înțelege acele cuvinte: cum puteau fi ele adresate părinților mei când eu știam că ei *sunt atât de bravo*^{32?33}

CONCLUZIE

Studiile de caz, cercetate și expuse în cadrul Programului de Stat, *Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din R.S.S. Moldovenească în perioada anilor 1940–1941, 1944–1953*, sunt documente de o importanță majoră în examinarea politicii statului sovietic față de populația înstărită și instruită din RSS Moldovenească.

„Marea istorie”, bazată doar pe documente oficiale, arhivate în instituțiile statului, este unilaterală, căci prezintă doar poziția oficialităților comuniste de atunci și nu se referă la soarta miilor de oameni deportați în Siberia.

Fără aceste memorii-documente trecutul nostru ar părea așa cum și-ar fi dorit autoritățile comuniste de atunci: „luminos”, fără crime comise de potențaii zilei, fără mii de morți și fără sânge nevinovat vărsat, fără trădări și trădători (colaboraționiști cu Puterea sovietică de ocupație).

Nu întâmplător, atâta timp cât au guvernat, bolșevicii sovietici nu au permis expunerea în public a acestor memorii traumatizante. Publicarea lor înseamnă nu doar reabilitarea victimelor comunismului, ci și săvârșirea unui act de justiție.

---

³² Ești bravo, ești minunat!

³³ Manuscris, în: *Arhivele Memoriei*, vol. III, tom. 3, în curs de apariție.